

JURGIO AMBROZIEJAUS PABRĖŽOS (1771–1849) PAMOKSLAI APIE 8-ĄJĮ DIEVO PRISAKYMĄ

Jūratė Pajėdienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

<https://doi.org/10.12797/9788381388030.05>

ANOTACIJA. Straipsnyje analizuojama Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos (1771–1849) pamokslų apie 8-ąjį Dievo Prisakymą problematika, argumentavimo būdai, netiesos sakymo reikšmių leksika ir jos apibrėžtys. Rinkinio *PAMOKSLAY Wayringosy Materyjosy* Dekalogo cikle aptardamas įvairius apgaulės, apsimetinėjimo, klastojimo, pakenkimo artimo garbei aspektus Pabrėža rinkosi ne vien žemaitiškas, bet ir lenkiškas sąvokas. Kai kurie šios teminės grupės polonizmai dar aptinkami ir dabartinių laikų žemaitiškame kalbėjime.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: *Dekalogas, pamokslai, mokymas, moralinė teologija, transcendentinė psichologija*

*tórem <...> Prisakima Dyiwa ysz deszimtyis wyina
eyszkey wysyms ózgenqti wysokios netyvisos kalboi.*

PWM 203

*Tóumi prisakimó Dyiwas ózgen netyktay swieczity neteysey ónt artyma sawa,
ale yr malouty prisz artyma,
yr szłowy Artyma draskity,*

o pagalaus anie myslo wyino nedumoty pyktay apey Artyma.

PWM 271

0. Įvadas

Jurgis Ambroziejus Pabrėža¹ (1771–1849) žemaičių pažiba laikomas dėl daugybės talentų², iš kurių pats ryškiausias – iškalbos menas – susijęs su jo ganytojo veikla ir

1 Remiantis autografais Pabrėžos vienuolinis vardas rašytinas su o – *Ambroziejus* (ne *Ambraziejus*) (plg. Šepetytė 2020, 7; Pajėdienė 2021, 369). Zigmas Zinkevičius dabartinėje kalboje įprastą vardo formą *Ambraziėjus* sieja su graikų kalbos žodžiu *ambrósios* ‘nemirtingas’, teigdamas buvus du šio asmenvardžio atėjimo į Lietuvą kelius – per rytų slavus ir per lenkus; pastarasis kelias sietinas su sen. lenkų kalbos vardu *Ambrozēja* (plg. Zinkevičius 2008, 390).

2 Apie Pabrėžą – dvasininką, vienuolį, pedagogą, lietuvių kultūrinio sąjūdžio dalyvį, žemaičių raštijos veikėją, mokslo terminijos kūrėją, bibliofilą, liaudies medicinos žinovą ir gydytoją žr. Biržiška [1963] 1990, 306–320; Gidžiūnas 1994; Pacevičius 2021.

sakytai pamokslais. Pamokslininko šlovės³ atgarsių tikrumą liudija gausus rankraštiniš palikimas – kultūros istorikai nurodo bent dešimt Pabrėžos rašytų ir įrištų pamokslų knygų (plg. Gidžiūnas 1994, 91–100). Vienas iš tokių rankraščių pagaliau publikuotas leidiniu *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos* (žr. Šepetytė, par., 2020). Šioje 788 puslapių rankraštinėje knygoje – 48 įvairiose Žemaitijos vietose 1799–1831 m. sakyti pamokslai. Jie įdomūs ir kaip to meto viešosios žemaičių kalbos, savito jos užrašymo būdo⁴ paminklas, ir kaip paties Pabrėžos pasaulėvokos, kuria jis nuolat dalijosi su pamokslų klausytojais, iliustracija.

Rinkinyje *PAMOKSLAY Wayringosy Materyjosy At rožniu wyitu, iwayriusy laykusy Sakity par Kónyga Ambroziejó Pabreža Tercyjorió Zokana Szwęta Tiewa Prąćzyszkau*⁵ (toliau – PWM) Pabrėža savo tekstus sudėliojo tam tikra tvarka. Rankraščio pradžioje yra 16 pamokslų (nuo 2-o iki 17-o), skirtų Dešimties Dievo Prisakymų aiškinimui. Šį ciklą pradeda [2] *Pamokslas Apey Prisakimus Dyiwa, ógólnay yr apey Pyrma Prisakima ipatey imta*⁶ ir užbaigiantis [17] *Ožbąga Pamokslu apey Deszimti Dyiwa Prisakimus*⁷, kuriame aptariama visų Dekalogo Prisakymų svarba ir kiekvieno iš jų esmė. Kai kuriems Prisakymams aiškinti PWM rinkinyje skirta ne po vieną pamokslą. Išskirtinis dėmesys sutelktas į 8-ojo Dievo Prisakymo, draudžiančio sakyti netiesą, išaiškinimą – daugialypiai apgaulės, apsimitinėjimo, apkalbėjimo pavojai aptariami šešiuose pamoksluose (pagal bendrą rinkinio eiliškumą tai [10]–[15] pamokslai). Keliuose iš jų paliečiama ir 7-jo bei 9-ojo Prisakymų, draudžiančių vogti ar geisti svetimo turto, samprata. Šių šešių pamokslų pavadinimuose nurodomi įvairūs netiesos sakymo aspektai, plg.:

- [10] *Pamok{s}lós Apey Szalberisty <...>* (Kretinga, 1827), p. 161–186;
- [11] *Pamokslós Apey Kwalczió <...>* (Kretinga, 1823), p. 187–202;
- [12] *Pamokslós⁸ Apey griekus lyizówy <...>* (Vėžaičiai, 1824), p. 203–228;
- [13] *Pamokslós Apey Pasudyiyma yr szłowys Artyma nóuplieszyna <...>* (Salantai, 1817), p. 231–245;
- [14] *Nauczka O Zwroceniu slawy uiętey bližniemu <...>*⁹ (Tverai, 1799), p. 247–270;
- [15] *Pamokslós Apey draskima szłowys Artyma <...>* (Mosėdis, 1830), p. 271–278.

3 Plg. Pabrėžos pamokslininko talentą atskleidžiančius skirtingos imties medžiaga paremtus dabarties tyrimus: vieno pamokslu analize pagrįstą Pabrėžos pasaulėvokos retrospektyvą (Sverdiolas 1996; 2006, 48–86) ir rinkinio *PAMOKSLAY Wayringosy Materyjosy* tematikos ir stiliaus apžvalgą (Tereškinas 1994).

4 Apie Pabrėžos susikurtą ir vis tobulintą žemaičių kalbos ir rašybos modelį žr. Subačius 1996.

5 Pabrėžos rašybos esmė – gimtosios žemaičių tarmės fonetikai pritaikyti lenkų kalbos raidyno rašmenys (plg. Šepetytė 2019, 37); apie PWM ortografijos ypatumus žr. Šepetytė 2020.

6 Sakytas 1826 m. Mosėdyje.

7 Sakytas 1826 m. Kretingoje.

8 Pamokslas skirtas dviem dienoms – tai rodo jo struktūra ir įvadinė antros dalies frazė: *Pamoksla apey Griekus Lyizowy* Trukis tolymesnis 211. Dar žr. Šepetytė 2020, 795.

9 Pamokymas apie nuplėštos artimo šlovės sugrąžinimą.

Kodėl netiesos sakymo pavojams Pabrėža skyrė daugiau dėmesio nei kitiems Dekalogo Prisakymams? Ar pamokslininko kalbėjimas šiomis temomis rado atgarsį jo klausytojų širdyse? Ieškant atsakymų į šiuos klausimus dera aptarti pasirinkto šešių pamokslų ciklo problematiką, pamokslininko kalbėjimo tikslus (*troškimus*) ir argumentacijos būdus, pagrindinių žemaitiškų ir svietimos kilmės sąvokų šiuose pamoksluose tinklą bei Pabrėžos išpopuliarintų netiesos sakymo reikšmės polonizmų gyvybingumo ženklus dabartinių laikų kasdieniškame žemaičių kalbėjime.

1. Susitelkimas į moralinę teologiją, žinojimą ir supratimą

Pastangos nuosekliai išaiškinti Dekalogo nuostatas – tam skirta trečdalis (16 iš 48) PWM pamokslų – sietinos su visuose pamoksluose ryškiai matomu Pabrėžos susitelkimu į moralinę teologiją¹⁰. Dekalogo ciklo pradžios pamoksle nurodydamas, kad išganymui reikia ne tik tikėjimo, bet ir meilės¹¹, kuri neatsiejama nuo būtinybės laikytis Dešimties Dievo Prisakymų (plg.: *Noryt óžtyisa žynoty: ko reyķ žmogóu, kórs nor tóu meyly tóriety? Nieka kyta, kyik wysus Prisakimus Dyiwa óžlaykity.* 9), Pabrėža Prisakymų laikymąsi sieja su žinojimu ir supratimu (*nieks tu Prisakimu negal óžlaykity, iey anu nemokies, yr nesópras.* 9). Dekalogo esmę Pabrėža apibūdina tradiciškai – trys pirmieji Prisakymai liepia mylėti Viešpatį Dievą, o septyni paskesni – artimą savo; kiekviename iš Prisakymų glūdi po du nurodymus: ką daryti ir ko saugotis (nedaryti). 8-asis Prisakymas apibūdinamas reikalavimu pagal poreikį ir galimybes saugoti artimojo garbę ir draudimu jai kenkti (*Dyiwias prisaka: kór yszpól, yr gali, kad, óžsyimtómi óž szłowy Artyma tawa <...> o óžgen: kad niejokę daykta nekalbietómi, kas butu só neszłowy Artyma tawa.* 10–11). PWM tekstuose pateikiamas dvejetainis 8-ojo Prisakymo *Non loquérís contra proximum tuum falsum testimonium*¹² vertimas, – nurodant draudžiamą kalbėjimo būdą (***Nekalbiek neteysey pris Artyma tawa.*** 10¹³ ir 271¹⁴) ir draudžiamą kalbėjimo turinį (***Nekalbiek netyisós prisz artyma tawa.*** 203¹⁵). Net šešiuose Dekalogo ciklo pamoksluose abu šie – neteisaus ir netiesos – kalbėjimo, taip pat ir su tuo susijusių veiksmų (*Nosti Præcepta: ... ne fraudem feceris.* (Marc. 10. 19.) *Moki Prisakimus: ... nedarik apgawyma.* 187) aspektai išsamiai aptariami.

10 Apie Pabrėžos pamokslų turiningumą ir jų sąsają su įvairiomis sisteminės teologijos sritimis, tarp jų ir moraline teologija, žr. Oželis 2020, 11.

11 Plg. Artūro Tereškino (1994, 31) pasirinktą Pabrėžos asmeniui skirtą apibūdinimą fraze „prie mylėjimo švento...“.

12 *Biblijos Iš 20,16* eilutė Rubšio ir Kavaliausko (žr. <https://biblija.lt>) verčiama: *Neliudysi melagingai prieš savo artimą.*

13 [2] *Pamokslas Apey Prisakimus Dyiwa, ógólnay <...>*, 1826.

14 [15] *Apey draskima szłowys Artyma*, 1830.

15 [12] *Pamokstós Apey griekus lyizówy*, 1824.

Pabrėža 8-ojo Dievo Prisakymo (sykiu ir 7-ojo bei 9-ojo Prisakymų, nes neteisingas kalbėjimas ar mąstymas išprovokuoja ir neteisingą elgesį) nuostatas aiškina aptardamas klastingo, apgaulinėjiančio, smerkiančio (ap)kalbėjimo žalingą poveikį ar galimybes žala ištaisyti.

Į PWM rinkinį patekę netiesos temai skirti pamokslai sakyti įvairiu laiku ir skirtingose vietose, bet įvairios pastabos rodo, kad pamokslus dvasininkas buvo linkęs sakyti ciklais (plg.: *mums pradiety ira Pamokslay apey griekus lyizówy aszmó Prisakimó Dyiwa ózgingtus* 212). Pabrėža ne viename iš pamokslų, patekusių į aptariamą netiesos temos pamokslų grupę, kalba apie galimybių pažeisti 8-ąjį Prisakymą gausą ir nurodo, kad tokią nusižengimų galybę aptarti viename pamoksle būtų sunku (<...> *wysas Maklorstwas, Sóktibes, Szalbieristas, yr Kwalczius nepadabnós ira daykts wyinamy Pamoksly priwesty* 196¹⁶; *Dyiwás tó prisakimó ózgen: yr neteysiu swieczyiymu, – yr małagistys, – žodziu szkaławojęcziu artyma. – yr mórmieiyma prisz kyta. yr pakalbieiyma só pasudyiy mó. – yr siejyma nezgadu tarp kytu. – Zodzió sakqt: ózgen wysokiu kałbu draskqcziu meyly artyma. Yszpól tada czionay apey koźna daykta noris yr trumpay priminty. – Bet iogey wys tay wyino dyino apsakity nepadabnós ira daykts; kytus tada dayktus atidiedams ónt atyncziu Szwętu dyinu; szędyina pasakisió <...> Apey neteysi swieczyiyma. <...> Apey Małagisty. 203¹⁷; *Kad nebutómyt gyirdieiy praeiosio Nedielo, kas tay ira apkalbieiyms <...> słószney galetumet diwotyis* 247¹⁸), todėl vienos dienos kalbėjime savo klausytojus jis gališ supažindinti tik su tam tikrais neteisaus kalbėjimo aspektais (pvz.: *Leydó kytus dayktus i szali, yr wyina tyktay apkalbieiyma teymó sau ónt apsakima szędyina. – O iogey; yr apey Apkalbieiyma arba draskima szłowys kyino, gyrdiejot jau Pamoksła nedieloy praejósioy; tadgi szędyina apey tay dar sakisió, kas negalieiy patylpty praejósemy Pamoksly. 271¹⁹*).*

2. Netiesos sakymui aiškinti skirtų pamokslų tikslai

Pabrėžos dėmesys sutelktas ne vien į moralinės teologijos dalykus, bet ir į emocinę žmogaus jauseną arba vidujybę (plg. Sverdiolas 2006, 63, 65)²⁰, – jam rūpi ne vien klausytojų dvasinis išganymas, bet ir dvasinė (psichinė) ramybė. Pamoks-

16 [11] *Pamokslós Apey Kwalczió*, 1823.

17 [12] *Pamokslós Apey griekus lyizówy*, 1824.

18 [14] *Nauczka O Zwroceniu sławy ujęty bliźniemu*, 1799.

19 [15] *Pamokslós Apey draskima szłowys Artyma*, 1830.

20 Arūnas Sverdiolas vidujybę apibūdina kaip transcendentinę psichologiją; pasak jo, „[v]idujybės mokslas yra ne kas kita kaip psichologija, tiktai ne dabartine, XIX amžiaus pabaigoje susiformavusio empirinio ir pragmati-

lų apie netiesos sakymą įvaduose Pabrėža savo kalbėjimą sieja ne vien su pamokslu paskyrimu Dievo garbei, bet ir su dvasiška pamoksle dalyvaujančiųjų bendruomenės, kuriai pamokslininkas priskiria ir save (tai rodo participinio įvardžio *mes* formų pasirinkimas), nauda (plg.: *idant Pamokslós yszeytu yr ónt Dydesnys tawa garbies; yr ónt pažitka musó dwasyszka* 203²¹) bei tarpusavio sutarimo, supratimo ir vienybės troškimu (*O! bepygó kad tóu Pamoksla to Szwętoiy óžłaykitumem: pragaysztu wysy pakalbieiymay: rastumes zgada, wyinibe, meyly krykszczionyszka, yr nebyszeytu ysz bórnas musó niewyns żodelis, kórs galietu artyma smutno padarity!* 216²²).

Pamokslininko teigimu, pagarba artimam ir susilaikymas nuo kaltinimų kitam (*nóu pasudyiyma kyta óžsyťoriekem* 222²³) užkirstų kelią daugybei nuodėmių. Tokią apsaugą Pabrėža įvardija kaip asmeninės (*kad parstotum žmonis artyma sawa kridwity ónt szłowys, niemieróuta daugiby grieku yszniktum. – O! kayp óž łabay cziesliwa sawi paskayticzio, kad tóumi Pamoksló atitruaukczio jómis Mily kłausitoiey! nóu to grieka* 231²⁴) ir bendruomeninės laimės (*Oy, kayp tay cziesliws but kqmps musó, kad to grieka nedatyrtu: Jdant tada kóu dydziausey pabuktómyt wysokios szalbieristys; kłausiketies dydey uwożney to Pamoksla* 161²⁵) sąlygą.

Būtinybę išsamiai ir nuodugnai išaiškinti 8-ojo Dievo Prisakymo reikalavimus Pabrėža grindžia ne vien pažeidimo atvejų dažnumu (*apgaudynieiymis niemieróutay isykerieiy* 187), bet ir tuo, kad žmonės ne visada susivokia nusižengiantys (*wyinok daugel žmoniu atsyrqđ, kóryi kwalcziaus nie óž mažiausi szkrópoła sau netór.* 187; *Daug ira žmoniu, kóryi tóumi prakeyktó amató szalbieristys bowyjes: o mažny wysy tokyi sawi paskayta óž niekó nekaltus.* 161; *Nier grieka tąkesny tarp žmoniu, kaypo kyts kyta pakalbiety, o daugibe to sau anie óž grieka nepaskayta: o wyinok grieks wysados griekó ira <...>* 212).

nio mokslo, o senąja filosofinės psichologijos kaip *psychès*, arba vidujybės, galių eksplikacijos, kaip tam tikro buvinio – psichikos – filosofinio apmąstymo, prasme“ (Sverdiolas 2006, 65). Pabrėžos *Pamokslą apei Šeštą Prisakymą Dievo* Sverdiolas vertina ne vien kaip „priskirtiną taikomosios moralinės teologijos sričiai“, bet ir kaip „praktinės filosofijos ar tam tikros savižinos ir savivaldos tekstą“ (ten pat, 62–63). Toks apibūdinimas tinka ir PWM Dekalogo ciklo, o gal ir viso PWM rinkinio pamokslams.

21 [12] *Pamokslós Apey griekus lyižówy*, 1824.

22 Nemenką [12] pamokslu *Apey griekus lyižówy* teksto dalį sudaro Karolio Fabiani'o (1716–1786) teksto pateiktis (žr. Pabrėžos nuorodą apie užrašyto teksto autorystę PWM 228). Palyginus nurodytą sakinį su originalu (žr. Fabiani 1783, 302) žemaitiškoje pateiktyje matoma ryškiau išreikšta asmeninė emocija, kurią rodo ekspresyvesnė skyryba ir turinį konkretizuojantys papildomi intarpai – frazė *pragaysztu wysy pakalbieiymay* ir frazė {*tóu Pamoksla*} *to Szwętoiy*. Plg. *O gdybyśmy tę naukę zachowali, byłaby między nami zgoda, jedność, miłość chrześcijańska, nie wyszłoby z ust naszych żadne słowo, któreby bliźniego urazić miało.*

23 [12] *Pamokslós Apey griekus lyižówy*, 1824.

24 [13] *Pamokslós Apey Pasudyiyma yr szłowys Artyma nóuplieszyna*, 1817.

25 [10] *Pamokslós Apey Szalbieristy*, 1827.

Pamokslininkui rūpi išaiškinti, koks kalbėjimas netinkamas ir kuo jis pražūtingas ne vien asmeniui, apie kurį kalbama ir kuriam kenkiama, bet ir pačiam kalbančiajam. Netinkamo elgesio pavojingumą Pabrėža aiškina ne vien teologiniu – pakliuvimo į nuodėmę – požiūriu ir Dievo malonės, lemiančios gebėjimą atgailauti, praradimu (*Dyiwas tokyms nebdoud loskas sawa styprios, kóri ji bepagróuzintu ónt tykros pakutas* 164), bet ir neigiamo vertinimo pavojais – žmonės apie sukčiautojus nekalba gerai, jų vengia, vienas kitą perspėja atidžiai tokių saugotis, o toks aplinkinių požiūris daro pačius apgaudinėtojus nelaimingus (*Jogey Szalbieriós necziesliws ira pri žmoniu; nerek cze kyta dawada: kłausóus tyktay: kórs ysz jusó, apgauts palykys nóu szalberiaus, tór gera szyrdi ónt jo? yr kórs geray apew toki kalb? – Szytay tókio maklorió szyrdys žmoniu ysztoła baydos: o bórnó sawa, wyiny ji wadyn bedusznikó: kyty szónymi, kyty bayseys, ale losnays jem prigólęteys wardays ji wadyn, pyrsztays ji wyns kytam rodidamis, iog tas ira szalbieriós, yr dydis maklorió, to sergiekes losnay kyrmyna koky²⁶. 162–163). Griežtą požiūrį į sukčiautojus Pabrėža su tam tikromis išlygomis nurodo esant pagrįstą (szalbieriós werts ira to, *kad wysy apew prakeykta jo szalbieristys amata žynotu, yr kad wysy jo losnay óžpawietrita žmogaus sergietumes* 163), bet sykiu užsimena ir apie pajėgiančius jų nesmerkti (*Szalbieriós: ar tay atsyrastum biedoy kokioy, ar prispudoy, arba lygoy, nelabay weykey teatras diel sawys gelbietoji: yr nagó tas tyktay ónt jo tesósymłst, kórs eydams keló prisakimu Dyiwa, yr griesznikus, yr neprietus, yr pates yszgamas žmoniu gymynies, kokiomis ira szalbierey; wynok jis mił. 163). Išėitis ir apsauga nuo tokių situacijų pamokslininkui atrodo išsamus teisingo elgesio modelių, leidžiančių nepakenkti nei sau, nei savo artimam, išmanymas. Dalijimasis žinojimu ir išsamus aiškinimas tampa pagrindiniu jo kalbėjimo tikslu (*Kad tada ysz teyp baysy nežynoiyma yr apjakyma kožna wyina yszweszczio. Storsiós apsakity to Pamoksla²⁷ 187). Pamokslais vadinamas Pabrėžos mokymas (XVIII–XIX a. žemaitiškuose ir lietuviškuose tekstuose žodis *pamokslas* vartojamas ir kaip lenkų kalbos *kazań* ‘pamokslas; nuo sakyklos sakoma kalba’, ir kaip *nauka* ‘(pa)mokymas’ atitikmuo²⁸) teikia ne vien aptariamų elgesio modelių apibrėžtis ir aiškinimus, iliustruojamus kasdieniško elgesio ir kalbėjimo pavyzdžiais, bet ir nuorodas apie asmeniui daromą psichinį poveikį – sutrikimą, sugėdinimą ir pan. (płg.: *Kł. Ar grieszyi Jons, kad nóudieiy Kotrinys po kytu akymis, i akis anay yszmetynie? At. Jey óžpakaleys kalbiedams grieszyi, tad tolyi sunkesney i akis yszmetynie nedams anay nóudiejes Jos. – bo tay netyktay anóu apszłowyn, ale dar sunkey smutnyi szyrdi Kotrinys, yr niemieróutay anóu óžgiedyn. Grieszyi teypojaus sunkesney****

26 Frazės reikšmė: ‘to {žmogaus} saugokis nelyg gyvatės kokios’. Apie *kiřminas* – ‘gyvatė’ žr. KTŽ 164; ŠVŽŽ I 304.

27 [11] *Pamokslós Apey Kwalczió*, 1823.

28 Apie tai dar žr. Gidžiūnas 1993, 269; Sverdiolas 2006, 50.

1° *Kóryi artyma szkalawo žodeys ysznewożyęteys, kayp tay: sóskis, rópuży etc.* 2° *Kóryi prawardzio warda arba pawardy žmogaus, kyteyp apkreypdamis diel jo óžgie-dynyma etc.* 3° *Kóryi dydeley nežmonyszckay apsyeyn só Artymó diel jo ysznewożyiyma, kayp pastumdams, niukteriedams, kojy arba keló muszdams. – Szpiga po nosi krióždamiš etc. Yszpamielódams. – Lyžówi rodidams. Zodzió sakqt. Wysoky apszłowynymay akysó patyis nóudieiynika padarity, tolyi sunkesnió griekó rądas. Kayp tada bludyi tyi, kóryi, saka asz nebyjaus nawet akysó jo tou sakity.* 239).

Nepagarbų elgesį su kitu vadindamas *šlovės nudrėskimū* arba *draskymū* Pabrėža vertina tai kaip nuodėmes, pakliūnančias ir į 8-ojo (*nekalbėk netiesos*), ir į 7-ojo Dievo Prisakymo (*nevoik*) spektrą²⁹. Pamoksle *Apey draskima szłowys Artyma* (1830 m.) remiantis lotynišku šaltiniu išskiriami aštuoni negarbingo elgesio su kitu išraiškos būdai: *pramanymas* (*Imponens*), *padauginimas* (*Augens*), *apskelbimas nežinantiems ar primiršusiems* (*Manifestans*), *užgynimas* ‘paneigimas’ (*Qui negat*), *numažinimas* (*aut miniet*), *užtylėjimas* (*reticet*), *niekam vertas – ne ysz szyrdyis – gyrimas* (*laudatque remisse*) ir *gero į piktą apvertimas* (*in mala vertens*). Kiekvienas iš jų iliustruojamas kasdieniško elgesio pavyzdžiais, pasitelkiant įprastą žemaičių leksiką, vardus, frazes (p. 273–275). Pavyzdžiui, apibūdindamas *pramanymą* (*Kad kas netyisa yszrąd ónt ko.* 272) Pabrėža teikia pluoštą elgesio iliustracijų (*B{ie}g, saka Pylibs pałayduns, bieg Roży musó kas dyina Szwęta i Bażniczy, bet tay dara, kad waykems ismegtu i akis. <...> Postnikau styprey, kad pasyroditu geresny óž kytus. Spaudas pri darba par miera, kad Gaspadorems ityktu. Nekólas só waykeys <...> kad koki wayki dydziaus patrauktu ónt milejyma sawys.* 274) ir klausimo forma išryškina apibendrinimą (*Ar matot, kayp Pylibs pałayduns wysus gerus darbus Rožys ónt pykta yszkreypdams stroszniausió spasabó szłowy jos draska, smertelnay grieszyi, yr kanyczney pawins ira szłowy Rożeley sógróuzinty. – Bet o kayp daugel tokiu Pylibu atsyrąd teyp ysz wiryszkuju, kaypo yr ysz motryszkuju!* 274–275). Pabrėžos manymu, bet kurį nepagarbaus elgesio kito atžvilgiu atvejį (*žmonalys mok szłowy draskity wyns kytam* 274) dar didesne nuodėme daro įžūlus atviravimas ir plūdimalis (*Tyi wysy asztóuny spasabay nóuplieszyma szłowys, iey dedas akysó to patyis, kório szłowy draska, tolyi smertelnesnió griekó rądas, yr tas apszłowynymys, i akis, wadynas ysznewożyjymó, arba I akis yszmetynieiy mó.* 275). Klausytojams tokį elgesį siūloma vertinti kaip nenuovokų ir piktybišką (*Cze jau mierkawokyt: kayp tyi stroszney bludyi: kóryi gyras, taridamis; asz, anam, anay, i akis tay sakau. – Kayp yr tyi niemieróutay pyktay dara, kóryi, ipóuly i sópikyma, yszrąd kyta, sakidamis: tó kurwa, kekszy, kiaurkekszy, maskolu yszjoda, Pyjoky, tó wagyszi. Pyjoky. etc.* 275).

29 Apie skirtingais Prisakymais nusakomų dalykų susipynimą Pabrėžai vertinant *nečystatos* (svetimavimo) aspektus žr. Sverdiolas 2006, 67.

3. Melo vertinimas dogminės moralės požiūriu

PWM pamokslų tekstai rodo jų autorių esant atidžiu tyrinėtoju – pasirinktos temos išdėstomos logiškai ir detalai, atkreipiant dėmesį į smulkius aptariamo dalyko aspektus ir niuansus. Pabrėža pamoksluose remiasi ne vien Šv. Raštu ir pagrindiniais Bažnyčios autoritetais, bet ir naujaisiais to meto teologijos veikalais. Vien aptariamuose šešiuose pamoksluose kaip naudotos informacijos šaltinis nurodomi Matthiaso Heimbacho *Praxis catechetica*, Francisco Pollascheko *Moralis Christiana*, br. Lucio'aus Ferraris *Prompta Bibliotheca Canonica, Juridica, Moralis, Theologica* <...>, Ambroży'aus Kiryato *Teologia dogmatyczno-moralna*, Karolio Fabiani'o *Missya apostolska* <...>³⁰ ir kiti darbai. Teologinė literatūra lotynų ir lenkų kalbomis pasitarnavo kaip pavyzdys kuriant teorinį ir retorinį pamokslų modelį, ir, aišku, paveikė pagrindinių sąvokų, kurias pamokslininkui rūpėjo nuodugnai išaiškinti, pasirinkimą. Aptardamas svarbiausius netiesos sakymo aspektus Pabrėža renkasi kelias atramines sąvokas, teikia joms išsamias apibrėžtis ir iliustracijas. Skoliniai (dažniausiai tai polonizmai) vartojami siekiant paveikiai įvardyti tam tikru aspektu moralės standartus pažeidžiantį elgesį (pvz., *šalbierystė* 'piktybiška apgavystė', *kwalčius* 'falsifikavimas, klasta', (*pri*)*sviečijimas* 'neteisus (pa)liudijimas'; *pasūdijimas* 'pasmerkimas, apkaltinimas'), neteisai besielgiančius asmenis (pvz., *šalbierius*, *šalbierka* 'apgavikas, apgavikė', *makliorius* 'apgavikas, mainininkas, suktas žmogus', *figliorius* 'juokdarys, persirengėlis, apsimetėlis', *lokamčius* 'gobšuoelis'; *svėdkas* 'liudytojas'), jų savybes (*lokamstva* 'gobšumas') ar veiksmus (*sviečyti* 'liudyti', *skalavoti* 'piktai apkalbėti'). Šiems polonizmams sunku rasti tikslų žemaitišką atitikmenį, perteikiantį tyčinį, piktybiško kalbėjimo, elgesio ar minties aspektą. Kai kurias iš šių sąvokų Pabrėža, tikėtina, susikūrė kaip aiškinimui reikalingus terminus, o tęstinumu pasižymintys jo pamokslai ir detalus aiškinamasis stilius padėjo šiems žodžiams prigyti žemaičių kalbėjime. Tokiais laikytini aptariamuose pamoksluose išskirtinai dažni (kartais net dešimtis ar šimtus kartų kartojami) su netiesos sakymu susijusio elgesio įvardijimai (seka pateikiama pagal fiksacijų PWM dažnumą): *šlovės nuplėšimas*, *šalbierystė*, *neteisus sviečijimas*, *kwalčius*, *pasūdijimas*.

Skolintas sąvokas Pabrėža gretina su žemaitiškame kalbėjime įprastomis – *melagystė*, *melavimas*, *apkalbėjimas*, *apgaudinėjimas*, *apgavimas*. Sąvokai MELAGYSTĖ 'melas' apibūdinti skiriama dalis ilgo dviejų dienų pamokslo³¹. Remdamasis Fabiani'o suvokimu, Pabrėža savo klausytojams kalba apie treją melo funkcionalumą (*Małagiste ira trejoke*. 206): gelbėjantį melavimą (*dieł gera kam pa-*

30 [12] pamokslo pabaigoje esanti pastaba apie užrašyto teksto tikrąją autorystę (plg.: *Wypisano prawie co do słowa z Missyi Apostolskiej Części 2. Nauki 29. Xiędza Fabianiego*, PWM 228) rodo sąžiningumu pagrįstą Pabrėžos kasdienybę.

31 [12] *Pamokslós Apey griekus Iyizówy*, 1824.

darima: kad kas, ar tay diel pagelbieiyma kyta, arba diel apginyma sawys, <...> maľou, <...>. Teyp szytay, kad prietelka diel nepadarima barniu nómusy prisz wira pamalóutu 206), melavimą dėl palinksminimo (plg.: *diel jóuka maľou, yr diel palinksmynyma kytu, ale be joky ózpiķynyma kytu*; šią, pažodžiui pagal Fabianių teikiamą melavimo tipo apibrėžtį Pabrėža papildė šmaikščia iliustracija, plg.: *Teyp kad kas sakitumes nóuszawys dószimtó wylku, o anam anie wyns dar nekryta po rąkas* 206) ir kenkiantį melavimą (*kad kas par sawa maľawyma ózýszkadyi kytam ar tay ónt tórta, ar ónt szłowys, arba ónt kuna, ónt sweykatas* 206). Vis dėlto bet koks melavimas sietinas su nuodėme (*negal be grieka dasyleydyma pamalóuty pagalaus yr wysódydziausemy reykaly sawa* 210) ir yra pavojingas dėl galimybės priprasti – *prisijaukinti save prie melagystės* (plg.: *Maľagistys mažas norint Duszys neóžmusz, bet anóu wed i sunki grieka. Nes tas, katras tąkey maľou ľęgwusy dayktusy, par prisijaukynyma pri maľagistys, ónt to ateys, iog pygey atsywożis yr ónt smertelna maľawyma* 209). Atraminė nuostata, kad Dievas yra tiesa (*Dyiws ira dikó tyisó* 197), bet koki melavimą – net ir gelbėjantį ar linksminantį – leidžia vertinti kaip mažiau ar daugiau destruktivų, nes viskas, kas susiję su sąmoningu netiesos sakymu, neteisiu (nepagrįstu) pagalvojimu, klaidinančiu tyčiniu elgesiu priklauso nuodėmės sferai. Būdamas priešingos Dievo tvarkai (*Dyiwas ira wysódydziausy Tyisó. – Dieltoģi wysoks Kwalcziós, Figlorstwa, Maklorstwa, Sóktibe{,} Szalbieriste, budamas priszingas tyisay, wysodydziausey priszynas Dyiwóu. O tóumi paczió stroszniausey kridwyi Dyiwa. 197*) jos yra pavojingos – papasakotos istorijos rodo melo keliamus pavojus (*Temokos <...> kóryi óz nieka tór sau maľóuty, yr szey, yr teyp yszsýsókyniety, <...> Temokos sakau wysy: iogey kad noris jums eytumes apey ózľaykima sweykatas jusó, giwibas jusó, apey yszbiegyma nóu stroszniausys karonys, apey ózľaykima sweykatas jusó: maľóuty negadyjes niejokemy reykaly <...>* 211).

Pabrėža stengiasi parodyti ne vien neteisiu kalbėjimu ir darymu peržengiamus nuodėmingumo slenksčius, bet ir įtikinti klausytojus galvoti, ką kitas žmogus patiria dėl tokio elgesio. Nepagalvojantys apie kito savijautą (*esantys be pasijutimo kito*) įsuka nedorų poelgių ratą: neteisi mintis virsta netiesos sakymu ir paskatina neteisius poelgius (plg. veidmainiavimu pagrįsto elgesio aprašymą: *weydmayneys ira yr tyi wysy, kóryi <...> akýsó jómis gyr, o ózpakalie peyk jómis <...> Tokeys Makloreys ira tyi wysy, kóryi <...> storoges arba kyta yszwersty ysz geros wyitas, <...> idant pats anóu pagrobtu, arba nóuľópty koki žmogó be pasyjótyma jo <...> Pri tu prigól yr tyi Figlorey, kóryi kyta nekaltay yszwert ysz kokios Wiwesnibys, storodamos patis palykty jo wyito. Tokió ira filutó yr tas, kórs niekó nekaltus gubyi yr spaud rożneys yszmysľays, sakidamos, iog tór toki <...> prisakima nóu wiwesnibys. O paczió dayktó kraugerió žmoniu ira. <...> Tokió Filutó ira yr tas, kórs storoges sawa pakliebstwomis Ponams po skuras palisty, idant par sawa pakliebstwas isytaykynys i łoska Ponu <...> spaud <...> yr łóp kytus. Argi tay ne wysóstroszniauisis ira Szalbieriós? 193–194).*

Tinkamas santykis su kitu Pabrėžos vertybių sistemoje siejamas su tolerancija, aptariama skirtingais lygmenimis, tarp kurių yra ir nurodymas sutarti su kitatikiais (plg.: *Kaypo Katalyks <...> pawins <...> Kad kytu wieru žmonis netórietu neapkętoy* 185; *Tyi wieleysi ira bayseys szalbiereys duszys, kóryi tarp spakayniu dara nezgas.* – yr kóryi moka neapkęsty kytu wieru žmonis, *anays pagardity, ónt anu nedarity miłaszyrdistys, anus rožneys spasabays parsakioty spausty.* 167).

4. Būdai, kuriais išaiškinamas netiesos sakymas: leksika ir jos apibrėžtys

Svarbiausi netiesos sakymo aspektai PWM Dekalogo ciklo pamokslų pavadinimuose nurodomi leksemomis *šalbierystė (szalbiériste)*, *kwalčius (kwalczióš)*, *griekai liežuvió (griekai lyizówy)*, *pasūdiijimas (pasudyiyimas)*, *šlovės artimo nuplėšimas (szłowys Artyma nóuplieszmys)*, *draskymas šlovės (draskims szłowys)*. Šiuos ir kitus skolinius bei vertinius Pabrėža priėmė (o gal susikūrė) kaip aptariamai temai išaiškinti reikalingus terminus, o tęstinumu pasižymintis jo mokymas praplėtė netiesos sakymo (darymo) reikšmės žemaitiškos leksikos apimtį. 1 lentelėje pateiktas keleto tokių leksemų vartojimo PWM ir dabartinių laikų žemaitiško kalbėjimo šaltiniuose aptiktų fiksacijų sugretinimas. Tai leidžia pamatyti, kad Pabrėžos mokymas netiesos sakymo temomis buvo paveikus – jo populiarintos sąvokos tapo suprantamos ir įprastos. Lentelėje pateikiamų žodžių nėra 1759 m. *Ziwato* (žr. Girdenis, Skirmantas, par., 1998) tekste³² – tai sietina su *Ziwato* (ir jo originalo) turiniu ir to kiek ankstesnio laikotarpio religinių raštų problematika, bet kai kurie iš jų randami Simono Daukanto rašyto *Didžiojo lenkų-lietuvių kalbų žodyno* (toliau – SD Dllkž) lietuviškoje ar bent lenkiškoje – iš Stanisławo Ropelewskio žodyno persirašytoje³³ – skiltyse. SD Dllkž įrašai patvirtina Pabrėžos pamokslų turinio ir leksikos naujoviškumo atitiktį pagrindinėms jo gyvenamojo meto intelektualių svarstymų temoms.

Apgaulę praktikuojančių asmenų pavadinimų *šalbierius, makliorius, sukčius* ir pan. reikšmes Pabrėža nusako pasitelkdamas ir įprastinę žemaitišką leksiką (pvz.: *Kóri Motryszkóji kytos motryszkys kudykió sawintumes, Szalbiierka but baysiausy. <...> Baysió Maklorió ira tas, <...> kórs padarita Testamenta parmayna. <...> Teypojaus yr tas ira sókczió, kórs kyta kanyczney primosyi Testamenta darity. <...> Baysiausió Maklorió ira, kórs wyina daykta dóm pardóud. <...> Szalbieriós ira tas, <...> katras só kwalcziwó rasztó kelony atprowyi.* 191–192), ir išvestinėmis skolinijų formomis su greta pateikiamais gimtakalbais sinonimais (plg.: *Apey szalbierius,*

32 Žr. *Ziwato* žodžių indeksą (Girdenis, Girdenienė, par., 1997).

33 Daugiau žr. Subačius 1993, 21–29.

kóryi patis szalbierawo. <...> Tyi, kóryi patis apgaudynie Artyma sawa 166). Skirtingų sąvokų reikšmės panašumas pamoksluose išryškintas keliais būdais:

- gretinamuoju išvardijimu (pvz.: *Ar grieks ira kwalczio, sóktiby, apgawyma darity? 188; Dyiwas [v] óžginy apgaudyniety, kwalczawoty, sóktibes yr maklorstwas darity 188*);
- dubletais su *arba, ir* (pvz.: *Pamoksła sakisema apey apgawyma arba kwalczio. Norint kwalczioš arba apgaudynieyims *nemieróutay* isykerieiy, yr yszsypliety tarp žmoniu 187; apey Apkalbieyima arba draskima szłowys 271; *tórem sergietyis wysoky kwalcziaus yr apgawyma 187; Kwalczio yr apgawyma 189; Pakórstitos, yr dwylklyžówis *prakeykts 223**);*
- apibrėžtimis ir sinonimais (pvz.: *apszłowynym, i akis, wadynas ysznewożyjymó, arba I akis yszmetyniejymó 275*).

Įvairūs nusižengimo ar nuodėmingumo lygmenys nurodomi kategorizuojant (*tas ira szalbierió 171, 183*), patvirtinant priskyrimo kalbamajai kategorijai tikrumą (*kyikwyins weydmaynis, sókczioš, maklorioš, yr pakliebczióš, tykró ira szalbierió 177*), pateikiant skirtingus nusižengimo baisumo laipsnius (*Baysiausio szalbierió ira, kas: <...> Ale tolyi baysesnis szalbieriós ira, kórs <...> ir dar wysóstroszniauseys óž wysus ira Szalbiereys 171*) bei nuodėmingumo (*ira strosznió griekó 191; ira griekó neligey sunkesnió <...> yr dieley to stroszniausió griekó 204; ira griekó smertelnó 205; iey wagiste ira griekó smertelnó: tad apskelbyms tolyi smertelnesnió ira griekó 214*) ar nuodėmės lygmenį (*Tokyi tilietoiy yr grieszyi 274; kas lauža jebkoki palykyma nabasztyka; tas ira tykrós szalbieriós, yr baysey grieszyi 174; grieszyji smertelnay 250; kridwitos par kwalczio pyktesney yr smertelnesney grieszyi, nekóu kridwitos par prasta wagisty 197; sztroszney sunkiay grieszyi atidiedamis szłowys sógrąžynyma nóu dyinos lig dyinos 253*).

PWM tekstuose vartotų netiesos sakymo reikšmės svetimžodžių ir jų teikiamų specialių reikšmių suvokimo, prigijimo bei įsitvirtinimo žemaičių kalbėjime pradžią susieti su Pabrėža leidžia jo rašytų pamokslų turinys (tekstai) – Pabrėžos pamokslai perteikia švietėjiškam mokymui būdingus bruožus ir to meto europietiško teologinio diskurso naujienas. Atidus pamokslų tekstų rašymas, nuolatinis svarbių temų aktualizavimas, šiuose tekstuose atsispindintis sąžiningas pamokslų autoriaus santykis su teologine literatūra, turinio ir retorikos požiūriu kūrybingai tobulinamos vertimo pagrindu atsiradusių pamokslų dalių skiltys rodo Pabrėžą buvus pavyzdine asmenybe, kurios žodžiai nesiskyrė nuo darbų. Jo klausytojai tai suvokė, tikėjo ir pasitikėjo juo, todėl turinio ir išraiškos požiūriu turtingas ir prasmingas bei nenuilstamai tęsiamas mokymas rado atgarsį žmonių širdyse.

1 lentelė. Keleto Pabrėžos pamoksluose dažniau vartojamų sąvokų atitikmenys Simono

Daukanto Dllkž ir dabartinių laikų žemaičių kalbėjimo šaltiniuose

Apgaudinėjimo reikšmės žodis	PWM pamokluose netiesos sakymo tema vartojamos leksemos (nurodoma pagrindinė forma) kiekis	SD Dllkž I, II, III	Dabartinių laikų žemaitiškuose šaltiniuose (TŠT, KTŽ, ŠVŽŽ I, II) užfiksuotas atitikmuo
<p>su šaknimi kvalč- (99 vnt.)</p> <p>Kvalcziós <i>ira tay par-maynims tyisos i maľagisty, arba ózta-jyims jos kitrey</i> 188</p>	<p><i>Kwalcziós, kwalczós</i> (70×) <i>kwalcziwas</i> (18×) <i>kwalcziway</i> (1×) <i>kwalcza-woty</i> (8×)</p>	<p><i>Falszywie, falszerz, falszywość, falszywy, kwalcziwaj, kwalcieriūs, kwalczius, kwalcziwas. Fałsz, kwalcziūs; Falszerka, kwalczerka; Falszerski, kwalczinis; Falszerstwo, kwalczewoimas; Falszerk, kwalczieriūs; Falsoapostoľ, maľu apasztoľas; Falszomowca, maľu skėľbiejas; Fałszopiszeć, maľu raszytos; Falszorodny, maľu darytos; Fałszować, kwalczawoti; Falszowanie, kwalczewoimas; Falszowany, kwalczewotas; Falszownik, kwalczieriūs; Falsziura, sermiega. Falszywość, kwalczybe; Falszywy, kwalczingas</i> I 186</p>	<p><i>faľsuoti – blogai ką dirbti, veikti su pertraukomis: motuors bėški faľsou / tarpas ožspringst; je faľsou si tava darba ir iš-bruokys</i> KTŽ 96</p> <p><i>nebóua kválčī us</i> TŠT 150 <i>i tās (laikrodis) bōu pradiē^(e)s kažėkū mōnēi kvalčāmuōt^(e)</i> TŠT 306</p>
<p>su šaknimi makl- (64 vnt.)</p> <p>Pabrėžos nusakoma žodžio kilmės sąsaja – <i>Maklorstwas</i> (Machiewelstwo.) 187</p>	<p><i>maklorstwa</i> (30×) <i>makloriste</i> (2×) <i>makloriós</i> (28×) (só) <i>maklawoti</i> (3×) <i>makloryszka</i> (1×)</p>	<p>SD nefiksuoja (žr. Dllkž I 662)</p>	<p><i>makliorstva</i> – sukčiavimas, apgaudinėjimas; <i>makliavoti</i> – apgauti, supainioti, sutrukdyti; <i>sumakliavoti</i> – apgauti, supainioti, sutrukdyti; <i>makliorius</i> – apgavikas, mainininkas, suktas žmogus, apgaudinėtojas; <i>makliorka</i> – suktas moteris apgavikė mainininkė: <i>àš sō maklūorės naprasėdedo;</i> <i>sō anō nažsėdiēk / ànà ir dėdlīē maklūorka</i> KTŽ 225</p>

Apgaudinėjimo reikšmės žodis	PWM pamoksluose netiesos sakymo tema vartojamos leksemos (nurodoma pagrindinė forma) kiekis	SD Dllkž I, II, III	Dabartinių laikų žemaitiškuose šaltiniuose (TŠT, KTŽ, ŠVŽŽ I, II) užfiksuotas atitikmuo
su šaknimi šalbiēr- (300 vnt.)	<i>szalbiēriste</i> (68×) <i>szalbiērstwa</i> (3×) <i>szalbiērwoiymys</i> (4×) <i>szalbiērwoymys</i> (1×) <i>szalbiēryszks</i> (4×) <i>szalbiērysz-kay</i> (2×) <i>Szalbiērriós</i> (191×) <i>szalbiērka</i> (5×) <i>szalbieringa</i> (7×) <i>szalbiērwoți</i> (19×)	<i>Szalbiērczy</i> , ob. <i>szalbiērski</i> , <i>Szalbiērka</i> , <i>Szalbiērować</i> , <i>Szalbiērowanie</i> , <i>Szalbiērski</i> , <i>Szalbiērstwo</i> , <i>Szalbiēr</i> III 324 (dar plg. <i>Szarlatan</i> , <i>szarletan</i> , ob. <i>Szalbiēr</i> III 327)	<i>šalbiērka</i> – liemenė KTŽ 404 ŠVŽŽ II; <i>pasėvėlk šalbiērka</i> KTŽ 404

Išvados

Jurgis Ambroziejus Pabrėža rinkinyje *PAMOKSLAY Wayringosy Materyjosy* išsamiai gvildena 8-jo Dievo Prisakymo užduotimi sakyti tiesą ir draudimu netiesiai kalbėti koduojamus įvairius su apgaule, apsimetinėjimu, klastojimu padaromos žalos sau ir savo artimo garbei aspektus. Kaip ir aiškinant 6-ąjį Dievo Prisakymą (žr. Pabrėža 1996 [1819]³⁴; Sverdiolas 1996; 2006, 48–86), taip ir šiame šešių pamokslų cikle pamokslininko dėmesys telkiamas į moralinę teologiją ir žmogaus vidujybę. Šios Dekalogo ciklo dalies tekstai atskleidžia Pabrėžos požiūrį į klausytojus (jis ne tik įtaigiai dalijasi savo žiniomis, bet ir pačiu kalbėjimo būdu bei kalbamų dalykų išmanymu parodo įtikinamą rūpinimąsi, kad į klausytojų širdis ateitų atjauta ir pokyčių reikalaujantis savęs ir kito suvokimas), jo sąžiningą santykį su aplinka (tikslios teologinės ir katechetinės literatūros nuorodos rodo, kiek ir koku būdu ta literatūra naudotasi) ir švietėjiškų idėjų užvaldytą siekį nuosekliai, įvairiapusiškai ir suprantamai išaiškinti pamoksluose aptariamų dalykų esmę. Svar-

34 Tai Ritutės Šepetytės parengtas Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomo Pabrėžos rankraščio F-9 3360, p. 541–556 perrašas.

bu ir tai, kad šios ciklo dalies pamokslų turinys beveik³⁵ visiškai nepaseno, – Pabrėžos mokymas ir aiškinimas perteikia ir šių laikų asmens (visuomenės) aktualijas ir problemas, parodydamas neteisaus dorovinio elgesio psichologinius ir teisinius padarinius. Tiriamuoju požiūriu šie Pabrėžos tekstai padeda suvokti dabartinį mūsų MELO suvokimą (žr. Snukiškienė 2020) kaip bendrą europietišką – Pabrėža kiek patobulindamas Karolio Fabiani'o mokymą teikia skirtingų MELAGYSTĖS rūšių aprašą ir pagrindžia bet kokio melavimo žalą.

Pabrėža naudojosi ir klasikine, ir naujausia to meto teologine literatūra. Teologinė literatūra lotynų ir lenkų kalbomis pasitarnavo kuriant teorinį pamokslų modelį ir paveikė pagrindinių sąvokų, kurias Pabrėžai rūpėjo nuodugnai aptarti ir išaiškinti, pasirinkimą. Kurdamas dogminės moralės ir ja pagrįstos teisės terminiją jis pasitelkė ne vien turimą žemaitišką leksiką, bet ir tinkamai pritaikė svetimos kilmės sąvokas, kurių gyvybingumo ženklų esama dar ir šiuolaikiniame žemaičių kalbėjime. Pabrėžos aiškinami nusižengimai tiesai nesiribojo vien paprastu melavimu, apgavystėmis ir sukčiavimu. Šalia to Pabrėžai reikėjo prasižengiantį elgesį abstrakčiai nurodančių žodžių (*šalbierystė, kvalčius, figliorstva, makliorstva* ir pan.) bei tokio elgesio užvaldyto asmens pavadinimų, plg.: *šalbiarius, makliorius, figlierius* ir pan. Pabrėžos tekstuose vartojami skoliniai leidžia pamatyti ir žemaitiško mąstymo savitumą. Kai kurių abstrakčių sąvokų stygius gali būti susijęs su polinkiu apibūdinti asmenį pagal konkrečią veiklą (tam pasitelkiami veiksmažodžiai,rieveksmiai, būdvardžiai), patarimais, aprėpiančiais perspėjimą ir palyginimą (*to sergiekes losnay kyrmyna koky* 163), o galbūt ir su mėginimu vengti abstrakčių apibendrinimų.

Pabrėžos pamokslai leidžia palyginti kalbėjimo netiesos tema modelius ano meto ir dabartinėje žemaičių kalboje. Bet turbūt svarbiausia, kad Pabrėžos suformuluoti pamokslų tikslai – siekis atskleisti klaidingą požiūrį į kalbėjimo padaromas blogybes – tebėra ir šių dienų aktualija. Žiūrint į Pabrėžos teikiamus Dekalogo Priesakymų aiškinimus nurodytuose šešiuose pamoksluose gvildenamos problemos lygiai taip pat aktualios dabartiniam žmogui – netiesos sakymą suprantame tiesmukiškai, todėl skaityti dabar jau lengvai prieinamus Pabrėžos pamokslus gali būti įdomu ne vien iš tiriamosios perspektyvos, bet ir rūpinantis dvasiniu tobulėjimu.

Literatūra

BIRŽIŠKA VACLOVAS, [1963] 1990, *Aleksandrynas 2: XVIII–XIX amžiai*, antrasis (fotografuotas) leidimas, Vilnius: Lietuvos kultūros fondas.

35 Aišku, atmetus kelias skirtingo istorinio konteksto detales – pavyzdžiui, kiek pasikeitusį teisinį dalykų vertinimą, plg. pastabas apie galimybę už dokumentų ar pinigų padirbinėjimą patekti į Sibirą: *iey taysisyt rasztus kwalcziwus <...> eysyt neóżyłga i newaly, po to ónt knótu, o iey ysz to nepasybęgsyt, kypóusyt i Syberiyj* 199; *Jey kwalczawosyt Pyningus <...> Syberis wiecznós lauk jusó* 200.

- GIDŽIŪNAS VIKTORAS, 1994, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, Vilnius–Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.
- OŽELIS REMIGIJUS, 2020, Kristocentrizmas kun. Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos pamokslų rinkinyje „Pamokslai vairingose materijose“, *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos*, par. R. Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 9–35.
- PACEVIČIUS ARVYDAS, 2010, Jurgis Ambraziejus Pabrėža, *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 17, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 202–203. <https://www.vle.lt/straipsnis/jurgis-ambraziejus-pabreza/>.
- PAJĖDIENĖ JŪRATĖ, 2021, *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos Pabrėžos*, par. R. Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020 [recenzija], *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 44, 369–374.
- SNUKIŠKIENĖ IRENA, 2021, Kalbinio ir kultūrinio MELO paveikslų sisteminiuose duomenyse analizė, *Vertybės lietuvių ir lenkų kalbų pasaulėvaizdyje 2. Liaudiškasis, tautinis, daugiatautis ir daugiakultūris paveldas / Wartości w językowym obrazie świata Litwinów i Polaków 2. Dziedzictwo ludowe, narodowe, wieloetniczne i wielokulturowe*, Vilnius–Liublinas: Vilniaus universiteto leidykla / *Vilnius University Open Series* 2, 97–109.
- SUBAČIUS GIEDRIUS, 1993, Simono Daukanto *Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas, Simono Daukanto raštai. Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas* 1, A–M, par. G. Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- SUBAČIUS GIEDRIUS, 1996, Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos žemaičių kalba, *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, sud. E. Motieka et al., ser. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 8, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 10–113.
- SVERDIOLAS ARŪNAS, 1996, Nečystatos fenomenologija, *Baltos lankos* 7, 158–175.
- SVERDIOLAS ARŪNAS, 2006, *Apie pamėklinę būtį*, Vilnius: Baltos lankos.
- ŠEPETYTĖ RITA, 2020, Pratarė: „Pamokslų vairingose materijose“ kalbos ypatybės; Rankraščio aprašas, *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos*, par. R. Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 7–8, 36–61, 791–798.
- ŠEPETYTĖ RITA, 2019, Rankraščio kalbos ypatybės, *Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos geografija*, par. R. Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 37–50.
- TEREŠKINAS ARTŪRAS, 1994, Jurgis Ambraziejus Pabrėža: „Prie mylėjimo švento...“, *Senoji Lietuvos literatūra 3: Devynioliktan amžium įžengus*, Vilnius: Pradai, 31–41.
- ZINKEVIČIUS ZIGMAS, 2008, *Lietuvių asmenvardžiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

ŠALTINIAI

- 1759 metų „Ziwatas“, 1998, par. A. Girdenis, P. Skirmantas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- 1759 metų „Ziwato“ indeksas, 1997, par. A. Girdenis, D. Girdenienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Fabiani Karol, 1783, *Missya apostolska do pokuty i powstania z grzechów prowadząca, na trzy części podzielona / przez X. Karola Fabijaniego <...> napisana, po różnych mieyscach*

- mowiona. Missyi apostolskiej część II.* W Kaliszu: w Drukarni J. O. Xcia Jmci Prymasa Arcy-Biskupa Gnieźnieńskiego.
- KTŽ – Aleksandravičius Juozas, 2011, *Kretingos tarmės žodynas*, sud. D. Mikulėnienė, D. Vaišnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Pabrėža Jurgis Ambroziejus, 1996 [1819]: Pamokslas apei Šeštą Prisakymą Dievo, par. R. Šepetytė, *Baltos lankos* 7, 134–157.
- PWM – [Pabrėža Ambroziejus, rašyta 1799–1834] 2020, *PAMOKSLAY Wayringosy Materyjosy Ałt roźniu wyitu, iwayriusy laykusy Sakity par Kónyga Ambroziejó Pabrėža Tercyjo-rió Zokana Szwęta Tiewa Prączyższkaus, Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambrozijaus Pabrėžos*, par. R. Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- SD Dllkž I, II, III – *Simono Daukanto raštai. Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas* 1 A–M; 2 N–P; 3 R–Ž, 1993; 1995; 1996, par. G. Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- ŠVŽŽ – Vanagienė Birutė, 2014–2015, *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas. Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos* 1 A–O; 2 P–Ž, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- TŠT – Girdenis Aleksas (sud.), 1996, *Taip šneka tirkšliškiai: šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Sermons on the Eighth Commandment by Jurgis Ambroziejus Pabrėža (1771–1849)

Abstract

The article analyses the problems addressed in the sermons on the Eighth Commandment by Jurgis Ambroziejus Pabrėža (1771–1849), the types of reasoning employed by the author, the vocabulary designating untrue statements, and definitions. In the cycle of sermons interpreting the Decalogue, which appeared in the collection *PAMOKSLAY Wayringosy Materyjosy* (see Šepetytė, ed., 2020, 77–360), Pabrėža chose both Samogitian and Polish concepts to discuss various aspects of fraud, fakery, falsification, disrespect to others (Šepetytė, ed., 222–338). Certain Polonisms of this thematic group are also found in Samogitian contemporary speaking. Exhaustive references accompanying Pabrėža's sermons help us to trace the ways in which the model for the promotion of moral values typical of the Age of Enlightenment – a sermon as an act of teaching – entered the Samogitian understanding and how these ideas were actualized in the Samogitian discourse.

KEYWORDS: *Decalogue, sermons, teaching, moral theology, transcendental psychology*
